

שנת התשעים למדינת ישראל (סוגיית ערביי ישראל כמקרה מבחן)

ביום הולדתנו של אדם פרטי ראוי לו שיעשה חשבון נפש, המכלכל את מעשיו והחלטותיו בשנים שחלפו, ומעצב אופק חדש לשנים הבאות. על אחת כמה וכמה עתה, לאחר שחגגנו את יום הולדתה השישים של מדינת ישראל, הגוף הממלכתי היהודי הגדול שהיה אי פעם, ואנו עומדים בפרוס יום העצמאות הששים ואחד.

ברצוני להציב בדברים הבאים מספר עובדות לגבי עתיד המדינה, אשר בלתי נמנע מלהעלות אותן על השולחן של הרבנות הציונית-דתית, כהכנה לעתיד המסתמן המדינה. איני מתכוון לנסות לפתור את הדילמות העולות מהצגתי, הן משום שהן אינן בנות 'פתרון' חד ובעיקר משום שאיני כדאי.

רצוני להרהר בקול, על מנת לשקף את הצורך בהעצמת הדיון הרבני בנושאי מפתח של הנהגת רוב דתי את מדינת ישראל הדמוקרטית בעתיד הלא-רחוק, ולשקף את העובדה כי ישנם נושאים אשר טרם עלו על שולחן בתי המדרש בצורה רצינית, על אף היותם קריטיים להנהגה מדינית דתית¹.

א. יחסי דמוגרפיה – שלטון דתי

אקדים ואבהיר: אין בנתונים הבאים בכדי להמעיט בצורך שבדו-שיח ובאינטראקציה בין הציבור הדתי לבין הציבור החילוני בישראל, אלא יש בהם פתיחת עוד אפיק בראייה מציאותית רחוקה יותר. אדרבה, אני סבור כי מהדברים הבאים יעלה דווקא צורך לחיזוק הדיון בין החברה החילונית לזו הדתית.

נתוני הרישום למוסדות החינוך במדינה על פי דיווחו של משרד החינוך לשנת התשס"ח, הם כדלהלן:

מספר תלמידים	מוסדות החינוך
643,740	ממלכתי
197,359	ממלכתי דתי
178,705	חינוך עצמאי, מעיין ומוכר אחר
44,452	תלמודי תורה
1,064,256	סה"כ

¹ כיוון ששלושים יום קודם לחג לומדים את הלכותיו, איננו פטורים מעיון בהלכות מדינה לקראת המציאות שנחוג בע"ה בעוד שלושים שנה כאן... איני טוען שיש לתת תשובה לכל תרחיש, אך ודאי שומה על עולם התורה לתת את הדעת לכניסה לדיון רציני לקראת הבאות.

על פי נתוני הלמ"ס, חל גידול ממוצע מאז שנת התשנ"ה של 7.5% ברישום לחינוך הממ"די, גידול של 76% ברישום לתלמודי התורה וגידול של לא פחות מ-121% ברישום לרשת 'אל המעיין' של ש"ס.

לעומת זאת, ברישום לחינוך הממלכתי חילוני חלה נסיגה של 1.1% מאז שנת התשנ"ה. יש להוסיף לנתונים אלו את המגמה הברורה בדבר הילודה בישראל, המתמתנת בקרב הציבור החילוני והמתרבה בקרב הציבור הדתי.²

הווי אומר, בתוך שנים ספורות יותר ממחצית התלמידים במערכת החינוך בישראל ישתייכו לזרם הדתי על גווניו השונים.

מציאות זו טומנת בחובה את האתגר הבא לפתחנו.

בתוך שנים לא רבות יוכל הציבור הדתי ליצור גוש חוסם בכנסת,³ המסוגל לבלום כל החלטה שיחפוץ. ובראייה של עשרות שנים בודדות, יהווה ציבור זה אף רוב מוצק וברור, המסוגל לחוקק מה שיראה לנכון, אם כי, גם אז יהיה עליו להתחשב בציבור החילוני, בעמדותיו ובאינטרסים שלו.

ברור שאין זה אומר שהמושכות יעברו לידי ההנהגה הפוליטית של חובשי הכיפה כל כך מהר, בעיקר בשל המחלוקות החריפות בין שלושת הציבורים המרכיבים אותו, הציבור החרדי (הליטאי והחסידים), הציבור הדתי-לאומי והציבור הספרדי.⁴ אך על אף הכישרון הידוע שלנו לריב האחד עם השני, אין ספק שהקב"ה דורש מעמנו להתכונן להעברת מושכות איטית של הנהגת המדינה בתוך זמן קצר יותר ממה שנראה כיום.

הנה כי כן, אף שעובדה זו משמחת ביותר, לראות את עם ישראל שב לתרבותו הישראלית של דבר ד', עדיין חשש רב מלווה את השמחה. האם הציבור הדתי, על גווניו השונים, כשיר לניהול מדינה? האם יש לציבור הדתי ולהנהגתו הרוחנית - כל אחת בשיטתה היא - תפיסת עולם תורנית עקרונית מסודרת בסוגיות יסוד ברמה הריאלית ולחילופין ברמה האידיאלית?

ישנה ב"ה ספרות הלכתית פורחת בענייני מדינה.⁵ ספרות זו אוזנת באחת משתי הנחות קיצוניות: האחת היא היותנו מיעוט, והשנייה היא תרבות האידיאל 'מה צריך להיות'. דברים אלו חשובים מאוד לענ"ד, אך מאידך אני מבקש להעלות דילמות עתידיות, בהיותנו רוב הנאלץ להתמודד עם **מציאות שאינה מושלמת**, או בהיותנו מיעוט גדול המרכיב את הממשלה, אך ניאלץ להתחשב בציבורים אחרים.

² אמנם, ב"ה ישנה עלייה מבורכת בילודה גם בקרב האוכלוסייה החילונית, אך עלייה זו ביחס לזו הדתית היא מתונה מאוד.

³ כמובן, יש לחקור את הנושא בצורה ראויה, שהרי ישנה תופעה מתרחבת של שיבה ליהדות במרחב החילוני, וכן התגברות החזרה בתשובה, כולל זו הציונית. מאידך, יש חזירה חזקה של תפיסות ונורמות חילוניות אל תוך המרחב הדתי, וכל זה משפיע על המגמות. אמנם אין זו מטרת המאמר, שהרי מגמות אלו מתבטאות בעיקר בנטייה כללית ולא בהגדרה היבשה של 'דתי' ו'חילוני' המתבטאת בחקיקה דתית קלאסית.

⁴ סוגיית היחסים בתוך העולם הדתי - בין ש"ס, החרדים והציונות הדתית היא סוגיה קריטית בפני עצמה, אשר אף היא לא נידונה כראוי, ויעידו סערות השמיטה והגיור כאלף עדים.

בהחלט ייתכן שבשל הפער בקצב הריבוי בין הקבוצות החרדיות לבין הציונות הדתית, הדיון דלהלן לא יהיה רלוונטי, מפני שהציבור החרדי עשוי לפעול לאור אג'נדה אידיאולוגית והלכתית שונה בתכלית.

⁵ כדוגמת 'תחומין', 'צהר' וקבצים אחרים.

להלן דוגמא לכמה סוגיות גדולות כמדגם מייצג⁶, אשר לעניות דעתי טרם ראיתי דיון אחראי וממושך המביא למענה רציני וריאלי לגביהם, גם לא ברמת הצהרת כוונות. על פניו נראה שעולם ההלכה ביחס למדינת ישראל⁷, הינו בעל אופי של 'תרבות תגובה'. ההלכה מגיבה למציאות המדינית⁸. הלך הרוח הוא כאמרה הפוליטית המפורסמת 'לתת נשמה למדינה', הווי אומר להגיב להחלטות של הציבור הכללי ולזרוק בהן נשמה לאחר שהתקבלו. דבר זה נגזר בבירור מהיותנו מיעוט. טענתי היא כי עלינו להתרגל ליהדות של רוב, יהדות יוצרת בבמה הציבורית ולא רק מגיבה.

ארבעת העקרונות הבסיסיים שעליהם לדעתי יש לדון הם:

1. התמודדות עם מציאות שאינה מושלמת, כרוב דתי מנהיג ומחוקק.
  2. בירור המציאות האלטרנטיבית לכתחילה, שאליה שואפת ההלכה, במסגרת הממלכתיים במדינה בעלת רוב דתי⁹.
  3. בירור סוגיית היחס בין רוב דתי למיעוט חילוני סביב נושא הכפייה הדתית הציבורית והפרטית וגבולותיה.
  4. בירור הקווים המנחים של עולם התרבות האזרחי, שאינו מתקיים בבית המדרש אלא בתיאטראות ובמדיה.
- ברצוני לעסוק במאמר זה רק בסוגיה העקרונית הראשונה - התמודדות עם מציאות שאינה מושלמת כרוב דתי - כקריאה להמשך עיסוק בסוגיות אלו.

ב. 'ערביי ישראל' - ביטוי להתמודדות עם מציאות שאינה מושלמת כרוב דתי מנהיג ומחוקק

בשנה שעברה התקיים כנס גדול ומבורך בעיר רמלה, שבו נכחו רבנים מובילים מהציבור הציוני-דתי וכן אישי ציבור. הכנס עסק בשאלת היחס לגויי הארץ, בדגש על אזרחי ישראל הערבים. אלא שעיקר הדיונים החשובים שם היו סביב העקרונות, בבחינת 'הלכתא למשיחא', אך השאלה מה עושים מחר בבוקר עם תושבי לוד ורמלה הערבים, תפסה מקום שולי בקרב הדוברים. מה אנו עושים בעוד שנים ספורות כשיהיה לאל ידינו להשפיע באופן ממשי על המדיניות בסוגיית ערביי ישראל?

⁶ לא התייחסתי לסוגיות האמונה כלל, אף שסוגיות אלו דוגמת מעמדה האמוני של המדינה חשובות לא פחות.
⁷ מה שקרוי 'הלכות ציבור', מושג המעגן את היותנו ציבור סקטוריאלי ולא רוב מנהיג, שהרי המושג אשר הולך ונהיה מתאים יותר הוא 'הלכות מדינה'.

⁸ ראה ערך 'יום השואה', 'יום העצמאות' ועוד. לאחר שהוחלט על ידי ההנהגה החילונית (ובתוכה נציג או שניים דתיים) שיהיה יום עצמאות, רק אז קבעה הרבנות את התוכן, כראוי להיותנו מיעוט. אך לוי היה הפוך, אין ספק כי הרבנות הייתה צריכה ליזום את עצם כינון היום המיוחד, על אופיו התרבותי, ולא רק את טקסי התפילה בו. ובעניין יום הזיכרון לשואה, לאור היותנו מיעוט אין אליבא דאמת שום ממד ממלכתי ביום הקדיש הכללי, לא רק בשל קביעת יום השואה הממלכתי בניסן, אלא בעיקר בשל האופי של 'שטיבל' המקיף את יום הקדיש הכללי, ללא מענה תרבותי תורני מוביל מלבד תפילה קצרה. אף שעל אירועים קטנים בעצמתם מאות מונים מהשואה נקבעו צומות ואירועים הלכתיים ציבוריים משמעותיים.

⁹ בעיקר בשלוש הרשויות: המחוקקת, השופטת והמבצעת.

האם עלינו לגרש אותם? האם עלינו לראות בהם אזרחים שווים זכויות לכל דבר ועניין מבלי לתת מקום לערכים יהודיים-לאומיים להשפיע על כך? האם לשאוף למצב ביניים? ואם כן, מה אמורים להיות העקרונות ההלכתיים, הערכיים והמעשיים המנחים אותו? לעניות דעתי אין צורך בעוד דיון בדבר הגדרת גר תושב היום עם מקורות מהרמב"ם ומדברי מרן הרב קוק במשפט כהן. גם לא בדברי הרב צבי יהודה על כך ש"אין לנו דבר עם מוסטפה ועם אחמד, אלא עם הדרישות הלאומיות שלהם". אני חושב שהנושא די ברור ברמה העקרונית¹⁰, אך הדילמה המציאותית היא מה קורה מחר בבוקר במציאות הריאלית. העובדה היא שרוב ערביי ישראל מגדירים עצמם כבעלי זהות פלסטינית וישראלית בה בעת. זו המציאות השלילית והמורכבת. הם קושרים את זהותם הפרטית בזהותם הלאומית. להלן ממצאי מחקר של מרכז המחקר והמידע של כנסת ישראל. הממצאים מבוססים על מדגם מייצג של יותר מ-500 אזרחים ערבים ישראלים הגרים באזורים שונים במדינה, בתשובה לשאלה "באיזו מידה כל אחת מההגדרות הבאות מתארת לדעתך את הזהות של ערביי ישראל?".

ההגדרה	ממוצע הציונים (בסולם של 1-10) במגזר הערבי
'ישראלים'	6.01
'ערבים'	9.32
'פלסטינים'	8.26

יש להוסיף לנתונים אלו את ממצאי סקר idb הקובעים כי 56% מערביי ישראל אינם גאים בישראליותם, ו-73% מהם אינם מוכנים להילחם להגנת המדינה, אולם 77% מאמינים כי ישראל טובה מרוב המדינות האחרות. יש להוסיף עוד כי על פי הערכת הלמ"ס, בעוד עשרים שנה, כרבע מאזרחי המדינה יהיו ערבים¹¹. סוגיה זו זקוקה אפוא לביורור כפול. הן ברמת הלכתחילה של היחס לבני מיעוטים בעלי זהות לאומית זהה לאויבינו, אך תוך שימת לב לעובדה שרובם המכריע אינם עוסקים בטרור¹² ואף אינם תומכים בו במעשה¹³, והן ברמת הדיעבד, ביחס למציאות הבינלאומית המושפעת רבות מדעת הקהל העולמית, והקרנתה על החלטות המדיניות כאן.

¹⁰ כמובן, עם נטייה מעטה של כל גישה לכאן או לכאן.

¹¹ יש לציין את דעתו של יורם אטינגר, חבר "הצוות האמריקני-ישראלי למחקרים דמוגרפים", הטוען כי הלמ"ס מגזימה בעקביות בתחזית הפריזון הערבי. לדעתו, מגמת הילודה הערבית היתה ועודנה בירידה תלולה מאז 1990. אך גם לאור הצפי שלו, השוני אמנם לא יורגש באחוזים היחסיים, אך ודאי בכמות האזרחים יהיה שוני גדול.

¹² מתוך כ-1,433,100 תושבים ערבים בישראל, עסקו בפח"ע 21 התארגנויות, על פי נתוני שירות הביטחון הכללי לשנת 2006. אין ספק שזו עובדה מדאיגה וחמורה ביותר, בעיקר לאור העלייה משנה לשנה במעורבות בפח"ע בקרב ערביי ישראל, אך עוד עובדה היא שלמעלה מ-98% אינם עוסקים בטרור.

¹³ כמובן שהמילה 'מעשה' אינה באה לצמצם אלא לכלול כל נטייה לתמיכה במאבק הפלסטיני.

ג. לכתחילה

ניתן להעלות ביחס לסוגיה זו שתי הצעות לגישות, עם המלצות מעשיות¹⁴. **הגישה האחת** היא כי מי שמזדהה / מביע הזדהות עם השאיפה לבטל את קיומה של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי ולהקים במקומה מדינה ערבית פלשתינאית עם או בלי מיעוט יהודי, יש להחיל עליו את כל דיני ירושת הארץ, הכוללת גירוש או מלחמה עד כדי מסירות נפש. באופן פשוט, נסמכת גישה זו על הלכה מפורשת של ירושת הארץ, ופירושה של ירושה הוא אי מתן מקום לצורה כלשהי של בעלות המתנגדת לריבונות היהודית בה. דברים אלו נסמכים על פשט הכתובים בכמה מקומות ועל פסיקת הרמב"ן הידועה, שירושת ארץ ישראל היא מצווה המחייבת היום את כלל ישראל, ופירושה הוא ש"לא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות"¹⁵. הווי אומר, שלא להותיר כאן ביטוי ציבורי לתודעה לאומית לא יהודית. דעה זו מותחת אם כן את הגדרת "נעזבנה ביד זולתנו מן האומות" עד למקום שבו אין להשאיר אף סממן לאומי במדינה. תפיסה זו אינה מפרידה בין הגדרת זהות לאומית של האזרח בעודו שומר את חוקי המדינה ואינו תומך בהשמדתה או בשינוי זהותה, לבין הגדרת זהות לאומית של האזרח בעודו פועל להשמיד את המדינה או לשנות את זהותה. ברגע שאזרח שאינו יהודי מגדיר עצמו בהגדרת זהות לאומית הנלחמת בנו, נוצר מצב חדש, שבו נוכחותו בארץ היא בבחינת "נעזבנה ביד זולתנו מן האומות", בשל היותו בעצם קיומו במדינת ישראל שגריר לאומי זר אשר אינו מכיר בישראל כמדינה יהודית בארץ ישראל.

הגישה השנייה היא כי יש למקד את הגדרת הרמב"ן "לא נעזבנה ביד זולתנו" רק למציאות של פעילות מעשית (או מילולית ברמה ציבורית-פוליטית) כנגד הריבונות היהודית על הארץ. לפי זה, כל עוד שהאזרח הערבי אינו פועל או מודיע על תמיכה בארגון טרור או בהתארגנות פוליטית הפועלת באופן אקטיבי כנגד מדינת ישראל כמדינתו הריבונית של העם היהודי בארצו – אזי, על אף היותו מגדיר עצמו בהגדרה לאומית פלסטינית, הוא אינו נכנס תחת הגדרת 'אויב' המנסה לנשל אותנו מהארץ, ועל כן אין צורך למנוע ממנו להמשיך ולחיות בה. לכאורה ניתן לטעון כלפי הדעה הראשונה, כי הקב"ה כפה עלינו במצוותיו בתורה מציאות של דיאלקטיקה מתמדת סביב הנושא הזה. שהרי שתי מצוות הפוכות ישנן - מצוות גר תושב, שעליו אנו מצווים להגן מחד, ואיסור חיתון (עם ההגבלות הנובעות ממנו בענייני אכילה משותפת ועוד) מאידך. הרי שרצה הקב"ה שנתמודד עם מיעוט לאומי אחר בארצנו, שהרי ציווה על גר תושב, אך ציווה עלינו לפצח את הסוגיה כיצד חיים אתו בלי להתערבב עמו. יש להדגיש את העובדה שהתורה משווה את זהותו של הנכרי בקרבנו, אשר אסור להתעלל בו, לזהות שהיתה

¹⁴ האמת היא, שעצם הגדרת המצב כ'בני מיעוטים בעלי זהות לאומית זהה לאויבינו' היא דיעבדית ולא לכתחילה. אלא שברמת ההתחשבות בדיפלומטיה, מתבקשת הפרדה בין גישה שהיינו רוצים לבין גישה הנכפית עלינו לאור היותנו חלק ממשפחת העמים. להלן אם כן תידון השאלה מה היינו רוצים שיהיה עם המציאות הבעייתית הזו ללא התחשבות בדעת הקהל העולמית.

רוב הדברים הנלמדים היום בנושא זה נלמדים ברמת העקרונות. על כן, אין טעם בחזרה על דברים עקרוניים כי אם חידוד היחס למציאות הפרקטית.

¹⁵ בהשגותיו למניין המצוות לרמב"ם, שכחת העשין מצווה ד. ובימינו על פי הכרעת השו"ע, השערי תשובה ורוב האחרונים.

לישראל במצרים, שבה היינו שונים בשמותינו, לבושינו ושפתנו, הווי אומר בהגדרת זהותנו הלאומית: "זכרת כי עבד היית בארץ מצרים" (דברים ה, יד). אולם גם אם נתאמץ, לא פשוט כלל להכליל את ערביי ישראל בגדר "גר תושב". אמנם חלקם הגדול שומר את שבע מצוות בני נח, לפחות ברמה העקרונית. אולם כדי להיות גר תושב נדרשים עוד כמה תנאים:

1. קבלת גירות תושב בפני בית דין (רמב"ם, הל' מלכים ח, י).
  2. אמונה בתורת ישראל שניתנה למשה בסיני כמקור הסמכות של מצוות אלו (רמב"ם שם).
  3. שהיובל נוהג (רמב"ם, הל' עבודה זרה י, ו).
- אמנם הרב קוק זצ"ל (משפט כהן סי' סג) הכריע שגם אם תנאים אלו אינם מתקיימים, הרי שכל עוד נתקיים התנאי המרכזי בדבר איסור עבודה זרה, הרי שיש כאן גרות תושב במובן מסוים¹⁶. אולם בין אם הם ייחשבו כקולקטיב של גרי תושב, ובין אם נקבל את דברי הרמב"ם כפשוטם (כפי שהבינו אותם שוללי היתר המכירה), הרי שעדיין יש לציין את העובדה שהדיון אינו על עובדים זרים תמימים, שלגביהם ניתן לטעון כי אף שאינם גרי תושב הלכתיים, עדיין הם נכנסים תחת המטרייה של אותו גוי תמים שאסור להונות, אלא דיוננו הוא על ערבים מוסלמים בעלי זהות לאומית המוגדרת על ידם כזהה לאויבינו¹⁷.
- על כן, יש להגדיר בצורה ברורה כי סוגיית גר תושב ברמתה ההלכתית ודאי אינה רלוונטית בעניין ערביי ישראל אשר ספק אם הם עונים כלל לקריטריונים שהובאו לעיל, ואף יותר מכך, גם אינם נכנסים ל'רוח ההלכה' בזה, שהרי הם אינם גויים תמימים המתגוררים כאן ואינם מהווים איום, כי אם קיבוץ לאומי המגדיר עצמו כבעל זהות פלסטינית הטוענת לבכורה על השליטה בארץ¹⁸.

¹⁶ אמנם לא גרות תושב מלאה, אלא רק לגבי ישיבתם בארץ שהיא מותרת, עיי"ש בדבריו, המבוססים כאמור על הערת הראב"ד לרמב"ם בהל' ע"ז י, ו.

¹⁷ איני מתייחס כאן לנוצרים אזרחי ישראל, שהרי זו סוגיה נפרדת של "לא תחנם" לגבי עובדי עבודה זרה, שהיא נוספת על סוגיית כיבוש ארץ ישראל ע"י הממלכה. אמנם, גם מעמדם תלוי במחלוקת הידועה בהגדרת הנצרות, בין הרמב"ם, המחשיבים לעובדי עבודה זרה בהרבה מקומות, לבין רש"י (וכן ר"ת והמאירי) שאינם מחשיבים כיום לעובדי עבודה זרה (הובא בשם הרשב"ם ע"י הטור, יו"ד סי' קמח, ואף נפסק לדינא בשו"ע וע"י הרב באגרות הרא"ה, ח"א סי' פט). אמנם, יש לומר שגם אליבא דהרמב"ם אין הנצרות דהיום בגדר עבודה זרה, שהרי הוא התייחס לנצרות בעלת המרכז הסקרמנטי בשורש עבודתה, מה שהשתנה מאוד מאז מ' לותר וצמיחת הפרוטסטנטים למיניהם ותת מיניהם. אדגיש שאין בחלוקה הלכתית זו כדי להקל בעניין שורש התרבות הנוצרית, שוודאי הוא בעבודה זרה. עובדה היא שמרן הרב קוק שהוציאם הלכתית מגדר עבודה זרה, הרבה לראות בהם ב'אורות' כעבודה זרה מהסוג היותר חמור וארסי (אורות, ישראל ותחייתו טו ועוד). מאידך, נחלקו דעות הראשונים גם בהגדרת האסלאם כעבודה זרה, ומכאן לכאורה בעיה נוספת להישארותם בארץ- בין הרמב"ם שלא החשיבם לעבודה זרה (שו"ת הרמב"ם סי' שסט) לבין הר"ן שהחשיבם לעבודה זרה (בחיודושו לסנהדרין לא, ב), וראה גם בשו"ת יביע אומר (ח"ג, יו"ד סי' טו), שהכריע שאינם עובדי עבודה זרה, בניגוד לדברי הב"י (!) שהכריע שהם אכן עובדי עבודה זרה (חו"מ סי' רמט) ואכמ"ל.

¹⁸ וכדברי המבוא למסמך שכתב הוועד הראשי לראשי רשויות ערביות בישראל, ב'מסמך החזון' של ערביי ישראל: "אנו הערבים הפלסטינים החיים בישראל, ילידי הארץ ואזרחי המדינה, חלק מהעם הפלסטיני והאומה הערבית ומן המרחב התרבותי הערבי, האסלאמי והאנושי. מלחמת 1948 הביאה להקמת מדינת ישראל על 78% משטח פלסטין ההיסטורית. אנו שנותרנו במולדתנו (כ-160,000 נפשות) מצאנו עצמנו בתוך גבולות המדינה היהודית, מנותקים

הנה כי כן, יש להכריע אם הציבור הערבי בישראל – שניכר לעיניי כי חלק גדול ממנו תומך בגלוי במאבק הפלסטיני על הארץ מבחינה מוראלית מחד, אך רובו המוחלט לא נותן לכך ביטוי בפועל מאידך – יכול להישאר בארץ מדין כיבוש הארץ והגנת ישראל מיד צר, או שמא יש להשאירם במדינה בשל היותם מכירים בה ושומרים את חוקיה ברמה העקרונית.¹⁹

לענ"ד, יש לחלק בין שני חלקי הסוגיה - שאלת הביטחון ושאלת כיבוש הארץ. האיום הביטחוני על המדינה היוצא מדילמה זו ראוי להיות מוכרע בידי אנשי מקצוע משירות הביטחון הכללי ולא בידי אנשי בית המדרש, אשר הם רק מגדירים את הדרך ליישם את העיקרון המנחה הברור כי כל איום על המדינה מחייב תגובה ממגרת בידי המדינה מדין פיקוח נפש של פרטים מעם ישראל ואף פיקוח נפש של כלל ישראל. סוגיה זו אם כן עוברת למגרש השב"כ. אם יחליט כי ערביי ישראל מהווים איום ביטחוני, פשוט שיש לגרשם מהארץ, כפי שעשו לוחמי מלחמת השחרור וששת הימים. אך אם השב"כ אינו רואה את ערביי ישראל כאיום ממשי על המדינה, הרי שהדיון מתמקד בדילמה השנייה, בדבר עצם הלגיטימיות של מגורי גויים בעלי זהות לאומית כשל אויבינו בארץ ברמה העקרונית, אפילו כשאין חשש שהם יבצעו כאן מלחמה מעשית כנגד המדינה, מצד עצם הימצאותם בישראל.²⁰

לכאורה, לאור העובדה שעצם המצווה שעליה מוסבת הדילמה שהעלינו היא שלטון ישראלי על הארץ, ושלטון אינו מוגדר על ידי הפרט היושב בנקודה מסוימת, כי אם על ידי בעלי הסמכות לקבלת החלטות ריבוניות בשטח המדינה, הרי שכל עוד את ההחלטות מקבלת (בשטחי המשולש לדוגמא) הרשות המחוקקת הישראלית, וכל עוד המבצעת את המציאות החוקית היא משטרת ישראל היונקת את כוחה מהשלטון הממלכתי הישראלי,²¹ הרי ישנו כאן כיבוש הארץ לחלוטין, בהיות השטח בשלטוננו המחולט. הביטוי הפשוט ביותר לבדיקת העניין הזה הוא מידת האכיפה של החוקים בשטח, לדוגמא חוקי התנועה או חוקי בנייה. אם המדינה נמנעת מאכיפה מתוך פחד ממהומות, מהפגנות וכדו' – משמעות הדבר היא שהריבונות נפגעה ועם ישראל כבר אינו נמצא שם "כאדם העושה בתוך שלו".

על כן, לעומת הקריאה לעודד את הגירתם של ערביי ישראל מן הארץ – אף לו היינו יכולים לבצע מבחינה פנימית ובינלאומית - הרי שיש לחזק את אכיפת השמירה על חוקי המדינה

משאר בני עמנו הפלסטיני ומהעולם הערבי, נאלצנו לשאת אחריות ישראלית והפכנו למיעוט במולדתנו ההיסטורית".
אלא שלא ברור עד כמה מסמך זה מייצג באמת את כלל החברה הערבית בארץ.

19 כידוע, ברמה המעשית, גם יהודים לא מצטיינים תמיד בשמירת חוק...

20 הערת העורך (ע. א.): יש לבחון בזהירות גם את הערכות השב"כ, עד כמה הן מקצועיות 'נטו', ועד כמה הן מושפעות מן השאלה הערכית, אם יש לראות את ערביי ישראל כבעלי זכות על המדינה. ככל שרואים אותם יותר כ"בעלי בית" שווים ברמה העקרונית, כך נדרשת רמה גבוהה יותר של איום ברמה המעשית כדי להצדיק פגיעה בהם לשם הגנה על זכויותיו של העם היהודי במדינה ובארץ.

21 כמובן, נקודת המוצא של הדברים היא שמדינת ישראל יונקת את סמכותה מהיותה מדינתו של העם היהודי לדורותיו. לעומת זאת, אם נקבל את הטענה שמדינת ישראל שייכת לאזרחיה, הרי שהדבר הופך את האזרחים שאינם יהודים לחלק ממקור הסמכות עצמו, והדבר מחייב דיון נפרד. מבחינה זאת, אין משמעות לכך שערביי ישראל עצמם מצהירים על רצונם לראות את המדינה כ'מדינת כל אזרחיה' כל זמן שהמדינה עצמה אינה מגדירה את עצמה ככזאת (למרות הכרסום המתמשך בהגדרה זו).

בשטח ולא לטפל בגירוש פרטים כאלה ואחרים²². הציווי בתורה הוא הקמת שלטון יהודי בארץ תוך השארת גויי הארץ כפרטים כל עוד הם אינם משנים את המצב לכיוון הפלת השלטון היהודי.

על כן, לכאורה עולה כי אין לרכז את הכוח בגירוש הפרטים, גם אם לאל ידינו לכך, כי אם לחיזוק אכיפת חוקי המדינה באזורים שבהם יושבים גויי הארץ הערבים. על פי הגדרה זו, למרבה האירוניה, דווקא הר הבית אינו נכנס תחת הגדרת שלטוננו לעומת שטח אום אל פאחם לדוגמא, שהרי בהר הבית אין לממשלה יכולת חוקתית מעשית המתבטאת באכיפה, ויוכיחו חפירות הר הבית הנעשות בניגוד בוטה לחוק שימור העתיקות, בעוד חוקי המדינה נאכפים באופן כללי באום אל פאחם.

אמנם נראה שהדברים יותר מורכבים. שהרי גם אנשי השב"כ, שהם בעלי המקצוע בתחום, מחווים דעתם כי ערביי ישראל אינם מהווים איום ממשי על המדינה, וגם אם אין פעילות חבלנית מעשית בקרב ערביי ישראל בהיקף בעל משמעות, וגם אם אכן תאכוף שם המדינה את חוקיה בצורה יותר רצינית מהיום, עדיין תישאר בעיה **הלכתית** קשה, הנובעת מניתוח מורכב יותר של המציאות, ומתשומת לב למגמה מדאיגה המתפתחת בשנים האחרונות. ניתוח הדברים עד כאן התאים בהחלט למציאות התודעה של ערביי ישראל עד לשנים האחרונות, אך לא עוד. בשנים האחרונות, על פי ממצאי סקר idb, גאוות הערבים על ישראליותם ירדה וגם שורשיותם:

40% מהערבים טענו שהם גאים בהיותם ישראלים השנה לעומת 50% ב-2006²³. 64% גורסים שישראל היא מדינה טובה ביותר באופן יחסי לעומת 76% ב-2006. 72% מעדיפים להיות אזרחי ישראל לעומת 82% ב-2006. גם עוצמת העדפת האזרחות ירדה, 33% מעדיפים כיום את האזרחות הישראלית במידה רבה למול 49% ב-2006.

הרי שיש כאן מצב מגמתי אשר יש להביאו בחשבון ההלכתי ביחס לסוגיית ערביי ישראל. אף שפשט המצווה הוא ביסוס השלטון הישראלי בשטחי ארץ ישראל, הרי שיש לעיין כיצד יש לעשות את זה. כבר כתבנו שגירוש הפרטים אינו נצרך ברמה העקרונית כל עוד הם אינם פוגעים בריבונות, שהרי לא בזה עסקה המצווה כי אם באכיפת החוק הממלכתי. אך לאור המגמה שהובאה לעיל, יש לומר כי אכיפת החוק היבש בשטחי מגוריהם של ערביי ישראל, לא יוביל כל עיקר לחיזוק השלטון שם, אם בזה תסתכם פעולת המדינה בלבד. זאת משום שישנו כאן ציבור לאומי אשר אמנם אינו מהווה איום בטחוני כיום על המדינה, אך בחשבון כולל הוא הולך

²² יש להעיר שריבונות מוגדרת גם על בסיס אספקת שירותים שמדינה מעניקה לאזרחיה: חינוך, תחבורה, תשתיות, תקציבים, רווחה וכדו'. יש רגלים לטענה שמקום שהמדינה מזניחה במודע ולא מספקת בו שירותים ברמה נאותה, במיוחד כשזה בא על רקע לאומי, זהו חיסרון בריבונותה שם, המתאפיינת לא רק בהטלת חובות אלא גם בכיבוד זכויות.

²³ **הערת העורך (ע. א.):** יש להעיר כי תהליך מקביל חל גם בציבור היהודי. עלה משמעותית מספר המגדירים את עצמם כ'יהודים' לעומת המגדירים את עצמם כ'ישראלים'. כמו כן ירדה רמת הגאווה של היהודים הישראלים בישראליותם תוך עלייה ברמת הגאווה שלהם ביהדותם. חלק מזה קשור בירידת כוחה של המדינה בכלל, בסלידה מפרשיות השחיתות ועוד, ולא בשינויים עמוקים בתפיסת הזהות הלאומית. לכן יש לשקול בזהירות את המסקנות הנובעות מעובדה זו.

ומכניס עצמו להגדרה מזדהה לא רק עם הזהות הפלשתינאית הלאומית, אלא גם עם המאבק הפלשתינאי על הארץ. אין מדובר כאן עוד על תכונה אנושית של שיוך לקיבוץ לאומי שממנו הגיעו ההורים, אלא בהזדהות אידיאולוגית עם התכנים הפלסטינים עצמם. על כן, יש לברר כיצד יש להתמודד עם המגמה, ולא רק עם המציאות השטוחה הנגלית במצב העכשווי הנתון. כאן אני סבור שיש להפעיל פעולת מלקחיים, הנובעת מהדרכת התורה (במצב שיש לנו אפשרות לממשה).

מצד אחד, יש להבהיר לכלל האוכלוסייה של ערביי ישראל, שכל תזווה לכיוון הזדהות עם המאבק הפלשתינאי הלוברשת צורה מעשית כהנפת דגלי אש"ף על בית, וקל וחומר עידוד פח"ע, ידוכא בצורה חד משמעית עם ענישה מרתיעה. את העיקרון מצאנו בהתנהגותו של שבט יהודה בספר שופטים, כאשר קיצצו את בהונותיו של אדוני-בזק מלך הכנעני אשר לא יישר קו עם שלטון ישראלי. אמנם פשיטא שאין לדמות מילתא למילתא ברמה המעשית. יש הבדל גדול בין ימיה הברברים של תרבות גויי הארץ שבהם נאלצנו להשתמש בכליו של עשו הרשע²⁴, לבין ימינו אלה המעודנים במעט, שבהם אופיה של הענישה הוא שונה, וניתן להשתמש בעונשים שאינם ברבריים. אבל העיקרון – הדורש ענישה מרתיעה – זהה.

אך מאידך גיסא, צריך להבין שזה לא הגיוני לדרוש מערביי ישראל להיות ציונים נלהבים. הם קרועים בין הזהות הלאומית שלהם לזהות האזרחית, ולמה לי קרא, סברא הוא, שהרי בפסח אנו מצווים על זכירת השעבוד ובהשלכה מעשית לא להציק לעבד ולגר, והשוותה התורה בין מצב זהותו הלאומית לזו שהיתה לנו במצרים, זהות לאומית שונה מהשלטון.

על כן יש לחזק מאוד את תחושת השותפות שלהם במדינה כאזרחים בעלי זכויות פרטיות רחבות, בד בבד עם האיום הברור בדבר מי שיהיו לתת יד לאויבינו²⁵.

הדרכים לעשות את החיזוק הזה יכולות להיות חינוכיות, פסיכולוגיות-סוציולוגיות ותחוקתיות-כלכליות. מנקודה זו, הכדור עובר לאנשי המקצועות הללו, אשר צריכים לממש את הכיוון הזה.

לסיכום, לכתחילה לו היה לאל ידינו, ולא היינו נתונים תחת הצורך להתחשב בנורמות הנהוגות כיום בשדה הבין-לאומי, נראה לעניות דעתי שלאור העובדה שהרוב המכריע ביותר של ערביי ישראל אינם עוסקים בטרור, ולאור העובדה כי קיימת מגמת היחלשות בזיקתם למדינת ישראל ולאור העובדה שרובם מכנים עצמם 'פלסטינים ישראלים', ולאור העובדה שאין ערך במלחמה בפרטים נכרים בארץ אלא בהגדרת השלטון ואכיפתו על כל שטחה, הרי שיש לחדד מאוד את התודעה בקרב הציבור הערבי כי מי שיישר קו ברמה הסמלית המעשית עם המאבק הפלסטיני נגד המדינה, המדינה תפגע בו פגיעה קשה, כולל עונשי הרתעה כבדים, עד כדי שלילת אזרחות,

²⁴ כדבריו הידועים של מרן הרב קוק באורות, המלחמה ג.

²⁵ אף החברה הישראלית צריכה לתת את הדעת על 'תרומתה' למצב, שכן ערביי ישראל מרגישים שהמדיניות הננקטת כלפיהם איננה עקבית. ברמות מסוימות, בעיקר הצהרתיות, רואים בהם אזרחים שווי זכויות לחלוטין. ומאידך, ברמות אחרות, בעיקר מעשיות, רואים בהם אויב. חוסר העקביות מבלבל אותם. דברים מסוימים יוצרים אצלם ציפיות מוגזמות ודברים אחרים יוצרים אצלם אכזבות קשות. התוצאה היא הגברת המרירות ומתוך כך הגברת ההזדהות עם אויבינו. בהחלט נדרש חוזה חדש, שהוא צריך להיות בראש ובראשונה עקבי וקוהרנטי. עקרונותיו הם הבחנה בין הרמה הלאומית לרמה הפרטית. ברמה הלאומית אין להם חלק, ואף אין מקום לצפות מהם לשירות צבאי, לחגיגת יום העצמאות ולהזדהות עם הסמלים הציוניים של המדינה, ולהיפך עליהם להיות נאמנים לעצמם. ברמה הפרטית יש לכל אחד מהם זכויות אזרח וזכויות אדם, כל זמן שאינו משתמש בהם לפגיעה ברמה הלאומית.

ואף גירוש מן הארץ. ומאידך, יש להקים רשות לחיזוק היחס החיובי של ערביי ישראל למדינה, בכל צורה שהיא, כולל משאבי כסף גדולים מאוד כחלק מהניסיון למנוע זליגה שלהם לצד האויב, שהרי במצב כזה יהיה אכן צורך בפינוי תומכי טרור משטח המדינה. בנוסף, יש לחזק את סמלי השלטון בשטחי המדינה המיושבים על ידי ערבים, וכן את האכיפה בצורה דומה לשאר חלקי הארץ. כל זלזול באכיפה שם הוא חמור יותר מאשר בעיה אזרחית, שהרי הוא מבטא גם דלדול של השלטון באותו מקום.

ד. בדיעבד

אמנם, כל הדיון עד עתה התמקד רק בראייה הנקודתית, לוי יצויר שהיינו חיים בבועה המאפשרת לנו לעשות כל העולה על רוחנו. אך יש להסיט את הדיון למציאות הריאלית, שבה לכל החלטה מדינית יש השפעה כבדת משקל על המערכת המדינית כולה, בשל היותנו חלק מקבוצת האומות על פני כדור הארץ.

על כן, יש לדון בהשלכות של המסקנה דלעיל. הווי אומר, האם עמדה מדינית - הטוענת למצב שבו מי שיישר קו עם האויב אפילו ברמת תמיכה מוראלית במאבק ייענש בכבדות כולל עונש הרתעתי, בד בבד עם נתינת זכויות לאותם הרוצים לקחת חלק במדינה - יכולה להתקבל בעולם? ובמקרה שלא, כיצד על המדינה האמונה על דבר ד' להגיב? מהו היחס בין דיפלומטיה למצב לכתחילה? האם דיפלומטיה היא שיקול, ואם כן עד כמה? לפתרון בעיה זו, יש להיזקק לעיון רציני מחודש בכל סוגיית היחס בין הכרעות מדיניות להשלכה של הכרעות אלו במגרש הבין-לאומי, ועוד חזון למועד.

סיכום העקרונות

לאור ביאור העקרונות המנחים בדבר היחס בין זכויות הפרט שאינו יהודי ואינו 'גר תושב' לבין הגדרת הזהות הלאומית שהוא מגדיר את עצמו, נראה לעניות דעתי כי לכתחילה, במצב שבו מדינת ישראל אכן תהיה בעלת רוב מכריע הנאמן למצוות התורה, ראוי לעשות את הפעולות הבאות²⁶:

1. לדאוג למימוש החוק הישראלי באופן ברור על כל שטחי המדינה, מבלי להשאיר "איים" שבהם רשויות האכיפה פוחדות לטפל.
  2. להקפיד על קיום כל סמלי וסממני השלטון של המדינה בכל שטחי המדינה.
  3. הפעלת כל האמצעים הנדרשים כדי לדכא בנחישות כל סוג של תמיכה בארגוני טרור למיניהם, כולל תמיכה מוראלית.
  4. הקמת רשות מיוחדת לענייני חיזוק זיקת ערביי ישראל למדינה בתנאים הנ"ל, ונתינת משאבים גדולים ביותר לכך.
  5. ליצור מעין 'אמנה' עקבית וקוהרנטית, המבהירה את מעמדם של ערביי ישראל כבעלי זכויות מלאות כפרטים החיים במדינת לאום יהודית ונאמנים לה.
- אמנם, במצב של דיעבד, אשר הוא המצב העכשווי, יש לעיין אם וכיצד ניתן לממש את גישת ה'לכתחילה' במציאות הבינלאומית כיום, שבה המדינה מושפעת בצורה חזקה מאוד מתנודות עולמיות הן בהגדרת זהויות לאומיות והן בכלכלה, ועוד חזון למועד.

²⁶ מעמדם של ערביי יהודה ושומרון, וכן של ערביי עזה, דורש דיון נפרד, ואכמ"ל.